

НАДДНІПРЯНСЬКА УКРАЇНА XIX–XX ст.: СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ТА ЕТНОНАЦІОНАЛЬНІ ПРОЦЕСИ

УДК 94(477) «18»

О. А. Удод*, М. Ф. Юрій**

**Інститут історії України НАН України (м. Київ)*

***Чернівецький торговельно-економічний інститут Київського
національного торговельно-економічного університету*

СОЦІОКУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ В XIX ст.***

Розглянуто вплив модернізаційних процесів у XIX ст. на формування української нації. Наголошено, що процес формування української нації у складі Російської імперії гальмувався двома обставинами. Перша – репресії імперської влади щодо українського національного руху і друга – відчуття відсутності, до певної міри, «іншого» щодо російської сторони з боку українського народу, того ж національного руху.

Щодо Австро-Угорщини, то тут проблема «іншого» поставала у всій повноті, що давало змогу на тлі цього «іншого» відчувати єдність всього українського, а це у свою чергу сприяло галицьким українцям перетворитися на самосвідому національну спільноту. І ця спільнота була набагато більш викристалізована як нація порівняно з аморфністю тієї частини українців, що перебували у складі Російської імперії.

Ключові слова: модернізація, етнос, нація, ідентичність, спільнота.

О. А. Удод, М. Ф. Юрій

*Інститут історії України НАН України (з. Київ),
Черновицький торгово-економічний інститут Київського
національного торгово-економічного університету*

СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ УКРАИНСКОЙ НАЦИИ В XIX ст.

Рассмотрено влияние модернизационных процессов в XIX веке на формирование украинской нации. Отмечается, что процесс формирова-

*** Закінчення статті. Початок у «НУ» за 2015 р.

© Удод О. А., Юрій М. Ф., 2016

ния украинской нации в составе Российской империи тормозился двумя обстоятельствами. Первое – репрессии имперской власти относительно украинского национального движения и второе – ощущение отсутствия, в известной степени, «другого» относительно российской стороны со стороны украинского народа, того же национального движения.

Относительно Австро-Венгрии, то проблема «другого» возникала во всей полноте, что позволяло на фоне этого «другого» чувствовать единство всего украинского, а это в свою очередь способствовало галицким украинцам превратиться в самосознательное национальное сообщество. И эта община была гораздо более выкристаллизованная как нация по сравнению с аморфностью той части украинцев, которые находились в составе Российской империи.

Ключевые слова: модернизация, этнос, нация, идентичность, сообщество.

O. A. Udod, M. F. Yuriy

*The Institute of history of Ukraine of NAS of Ukraine,
Chernivtsi Commerce and the Economic Institute
of National Kievsky trade-economic university*

SOCIAL AND CULTURAL ASPECTS OF THE FORMATION OF THE UKRAINIAN NATION IN THE XIX CENTURY

The article deals with the influence of modernization processes in the XIX century on the formation of the ukrainian nation. It is noted that the formation of the ukrainian nation in the Russian empire was hindered by two factors. First – this is the repression of imperial power with respect to the Ukrainian national movement, and the second – that feeling of absence, to a certain extent, the «other» with respect to the Russian side by the ukrainian people of the same national movement.

Regarding the Austro-Hungarian empire, the problem of the «other» appear in their entirety, allowing the background of this «other» to feel the unity of all ukrainian, and this in turn contributed to the galician ukrainians to become a self-conscious national community. And the community was much more crystallized as a nation compared with the amorphous part of the ukrainians, who were part of the Russian empire.

Keywords: modernization, ethnicity, nation, identity and community.

Український націоналізм заперечував малоросійську ідентичність, яка могла мирно співіснувати із загальноросійською, і створював свій образ ідеальної Вітчизни, провокуючи конфлікт із польським, і з російським. Українська ідея «забирала» у російської не просто частину національної території, але «Київ – мати міст російських», місце православної віри і державності, а також позбавляла ідеологічної підстави в конфлікті з польським рухом.

Виклик з боку інших націоналізмів сприймався імперським урядом і російською суспільною думкою як виклик «ззовні», тоді як за-

гроза українського націоналізму для прибічників загальноросійської нації була диверсією зсередини «національного» тіла. Включно до царювання Олександра III, відомого як завчасно приреченого на провал спробою проведення русифікаторської асиміляторської політики в масштабі всієї імперії, русифікація на окраїнах носила обмежений характер. Це могло бути, якщо скористатися терміном Е. Тадена, адміністративна русифікація в душі політики Йосипа II в Австро-Угорській імперії, спрямована на забезпечення сприятливіших умов функціонування централізованого урядового апарату. В певних умовах русифікація могла носити характер репресивної міри, своєрідного покарання за нелояльність, як це було в Царстві Польському після повстань 1830–1831 і 1863–1864 рр. Але в обох випадках завдання тотальної мовної асиміляції місцевого населення не ставилося. Внаслідок репресії проти польської культури в Царстві Польському, тобто на території з переважанням етнічно-польського населення, могли бути предметом торгу, на відміну від таких самих і більш жорстких заходів у Південно-Західному і частині Західного краю, тобто на «одвічно руських землях», тому що тут вони були засобом зросійщення, яке трактувалося як відновлення справжнього характеру цих земель, викривленого колонізацією [21].

Як відбувалися ці репресії щодо українського народу, ми покажемо на «мовному» прикладі. Вже напередодні 1862–1863 рр. у царської бюрократії кінцево утвердився погляд, згідно з яким навчання грамотності усього населення західних окраїн мало відбуватися на «загальноросійській» літературній мові. Українська мова повинна була залишитися на становищі діалектів як мова для «домашнього вжитку». Спроби поляків використати латиницю для української однозначно сприймалися як прагнення перетягти українців на свій бік, а в тих, хто уже мислив націоналістичними категоріями, вбачали бажання «розколоти» загальноросійську націю, що формувалася. Без сумніву, у політиці щодо української мови поєднувалося прагнення нейтралізувати спроби поляків, і з допомогою алфавіту також, провести на цьому просторі цивілізаційний кордон по кордону Речі Посполитої 1772 р. й асиміляторський план об'єднання всіх східних слов'ян імперії в межах «загальноросійської нації» [18].

Після повстання 1863 р. і прийняття Валуєвського циркуляру і Емських інструкцій 1876 р., що різко обмежили дозволenu сферу застосування української мови, влада продовжила спроби регулювання українського мовного простору. Вона прагнула регулювати питання орфографії там, де українська була дозволена, і цензура інструктувала видавців, що за зразок правопису мала бути прийнята етимологічна орфографія «Зібрання творів на малоросійському діалекті» І. П. Котляревського [25], переслідуючи мету не дати збільшити дис-

танцію між російською і українською нормами. В Емських інструкціях спеціально заборонялася так звана кулішівка, тобто фонетична орфографія, розроблена П. Кулішем. З точки зору влади, вона становила не що інше, як збільшення розриву між «загальноросійською мовою» і «малоросійським діалектом» з допомогою формальних графічних засобів.

Ставлення влади імперії і великоросів до українців передбачало інтеграцію, засновану на принципі рівності індивідів з одночасною відмовою в інституалізації цієї групи як національної меншини, тоді як стосовно неслов'ян, а також західних слов'ян (поляків) принцип індивідуальної рівності заперечувався, але їх статус національної меншості під питанням не ставився.

У той самий час, коли українець не приймав загальноросійську ідентичність, він, на відміну від представників інших етнічних груп, ставав в очах прибічників концепції великої російської нації відступником. У межах цієї концепції правильною була формула «одним українцем більше – отже, одним росіянином менше». «Обурливий і безглуздий софізм, ніби можливі дві російські народності (натяк на відому статтю М. Костомарова «Дві російські народності», де він говорив про малоросіян і великоросіян як про дві російські народності) і дві російські мови», – чітко визначав сутність своїх тривог із приводу українофільства головний гонитель М. Костомарова М. Катков [13]. Отже, сприйняття українського національного руху абсолютно відрізнялося від сприйняття інших національних рухів в імперії.

Таким чином, боротьба з українським рухом безпосередньо стосувалася питання про цілісність великоруського народу, а також питання про те, які території і яке населення складе ядро імперії, яке передбачалося консолідувати в російську націю [21].

Ми зробили цей доволі великий відступ, щоб показати реальний стан речей з приводу наведених слів Андреаса Каппелера про так звану рівність українців і росіян. Єдине, що не сказане А. Каппелером, це те, що українцям було відмовлено на право бути нацією. Але, незважаючи на жодні перешкоди, нація українського народу формувалася, і в деталях це описано українськими істориками, що спирались у своїх дослідженнях на відому книгу Мирослава Гроха, де йдеться про особливості становлення націй у Європі.

Та є дві обставини, які заважали до кінця сформуватися українській нації в складі Російської імперії. Перша – репресії імперської влади щодо українського національного руху і друга – відчуття відсутності, до певної міри, «іншого» щодо російської сторони з боку українського народу, того ж національного руху. Перша обставина загальновідома і описана в дослідженнях. А ось щодо другої, то тут варто зупинитися більш детально. Підтвердженням справедливості

такого висновку можуть бути петиції на адресу царя, уряду, звернення і накази виборців депутата Державної думи від України. В цілому в них присутній широкий спектр тем економічного, фінансового, політичного, культурного, національного, релігійного характеру, що піднімалися перед владою жителями всіх українських губерній в роки революції 1905–1907 рр. При цьому майже з двох тисяч документів лише в третині автори говорять про себе в тому чи іншому зв'язку як про «малоросів».

У переважній більшості петицій і наказів їх дописувачі прямо ідентифікують себе з «руськими людьми» і «людьми руського походження». Звичайно, ми тут можемо послатися на гру термінології і на те, що українські автори у своїх зверненнях, петиціях тощо під вищевказаними термінами мали на увазі свою українськість. Але даний факт говорить про розмитість відчуття «іншого».

Тому є нагода поговорити саме про проблему «іншого». Теза передбачає антитезу. Для самовизначення і самоідентифікації окремо взятої особистості необхідний «інший», порівняно з яким вони ніби вираховують контури свого образу. Я зможу встановити свою особистісну ідентичність, установивши ті складові, які виділяють мене із середовища інших людей. Тут, як зазначав Е. Гусерль, «Я» конституюється по контрасту з «Ти». Водночас мені необхідно, щоби інші також сприймали мене як іншого щодо них.

Подібним чином образи націй, народів, держав, формуються на перехресті взаємних мотивацій до само- і взаємопізнання один іншого. З питання «хто я?», яке людина задає собі й іншим, впливає інше питання: «на кого я подібна?» Відповідно, на питання: «хто ми?», яке той чи інший народ задає собі, впливають питання: «на кого ми подібні?» і чим ми відрізняємося від «них», тобто «інших»?

Інакше кажучи, ідентифікація досягається шляхом співставлення, порівняння з іншими людьми, що належать до якоїсь іншої, сторонньої спільноти. В цьому розумінні ідентичність включає певний образ з кордону, межі, що відокремлює себе від інших, своїх і чужих, друзів і ворогів тощо. На цьому перетині виникають симпатії, антипатії, неприйнятне або товариське ставлення, ненависть, образ ворогів і/або товаришів тощо. Тут «інший» відіграє роль своєрідного референтного тла для самоствердження.

Інакше кажучи, сенс і призначення ідентичності проявляються за допомогою образу або образів ворогів. Як і будь-яка така конструкція, вона, природно, містить уявлення про антипод. Можна погоджуватися або не погоджуватися з моральними, виховними чи іншими настановами, але, як зазначав К. Шмітт, «те, що народи групуються за протилежностями «товариш-ворог», що ця протилежність і сьогодні дійсна і дана як реальна можливість кожному

народу, який існує політично, – це розумним чином заперечувати неможливо» [29].

У такому розумінні поняття ворог просякнуте ідеологічним, політичним, публічним початком, воно тісно пов'язане з поняттями «протиріччя», «конкуренція», «конфлікти», «агресія», «боротьба», «війна», що трактуються як зіткнення протилежних сил, організованих політично. Не випадково грецьке слово *polemios*, що означає ворог, походить від однокорінного слова *polemos*, що означає війну в прямому розумінні слова.

Мабуть, у людській природі є потреба мати ворога жорстокого і непримиренного, який має бути знищеним. Опозиційність, конфліктність, ворожість – це такі самі природні форми прояву відносин між людьми, як і взаємна симпатія, солідарність тощо. Інстинкт самозбереження і інстинкт боротьби складають дві сторони однієї медалі.

Згідно із законом протиріччя і за аналогією з протиставленням «ми-вони», «свої-чужі», «товариш-ворог», ідентичність обов'язково має бути підкріплена образом супротивника, зовнішнього ворога, який є могутнім стимулятором досягнення консолідації і ефективності людських спільнот. Як встановлено історичними, антропологічними й етнографічними дослідженнями, практика використання людськими спільнотами сторонніх, чужих, образу «Іншого», «Не-ми» як інструменту самоідентифікації або «офірних цапів» стара як сам світ. Вона сягає своїм корінням у родоплемінне минуле людства. Спільний ворог, реальний або уявний, нерідко був початком, що забезпечував єдність і згуртованість племені або народу. Тому якщо не було реального ворога, який би справді загрожував цій єдності і згуртованості, то його, відповідно, придумували, конструювали.

Його раптове щезнення з певної причини, як правило, створює у племені, народу, країни відчуття порожнечі. За відсутності реального ворога його роль часто виконує уявний ворог. Зокрема, К. Лоренц описує поведінку самців риб, які у випадку відсутності зовнішнього суперника, що претендує на контрольовану територію, можуть перенести свою агресію на власну сім'ю і знищити її [5].

Отже, присутність зовнішнього ворога, «чужого», необхідна для стійкого існування найпростіших спільнот. Тому у будь-яких конфліктах взагалі і війнах зокрема неправильно бачити певну аберацію, певне відхилення від норми, тим більше, певний атавізм, результат не подоланих реліктів неандерталізму в людині тощо. Вони становлять цілком природні прояви людської природи і тому зберігаються як крайні засоби розв'язання проблем, що виникають між людьми, поки існують самі люди і людські спільноти.

Принцип пошуків і конструювання ворога присутній у всі часи та у всіх народів. Коли в сім'ї, колективі, країні справи йдуть погано,

часто виникає спокуса знайти винуватців всіх бід ззовні. Офірними цапами, як правило, виступають різноманітні релігійні, національні та інші меншини, а на міжнародному рівні яка-небудь іноземна держава, яка буде планувати завоювання або пригнічення країни.

Головна функція контр-іміджу полягає у ідентифікації ворога, від якого йде загроза. Чужий – завчасне джерело небезпеки, страху. Пари «ми-вони», «свої-чужі», «свій-інший» відіграють роль регуляторів взаємовідносин між групами, колективами, спільнотами людей і, відповідно, у питаннях національної ідентифікації [15].

Якщо «Інший» «розмитий», нечіткий, тоді власна ідентифікація також буде розмитою, як це трапилося з формуванням української національності тієї частини українського народу, що перебувала у складі Російської імперії. Звичайно, тут були й інші чинники, але основним був образ «Іншого» і, як побачимо, зовсім інша ситуація склалася для тих українців, що перебували у складі Австро-Угорщини.

Австро-Угорщина, загальновідомо, була багатоетнічною імперією. У 1840-і роки Австрія – «перша серед рівних» державоутворюючих «націй» імперій – взяла курс на онімечення населення і зміцнення централізму. Однак цей курс був неприйнятним «другої серед рівних» – Угорщини. У відповідь на заміну Віднем латини як офіційної мови німецькою Королівство Угорщини оголосило державною угорську мову. В імперії почалася «битва мов», під знаком якої проходили вся друга половина XIX – початок XX ст. і в яку були втягнуті всі народи, що населяли її.

Напруження не спадало навіть після прийняття у грудні 1867 р. австрійським парламентом нової конституції, яка була чинна в державі, зокрема в Галичині, до розпаду Австро-Угорської імперії. Її декларативність була очевидною. Так, попри проголошені рівність громадян перед законом і доступність державних посад однаково для всіх, в уряді львівського намісника не було жодного українця. Всі вищі посади в державі для українців теж були недосяжні.

Ухваливши на папері рівноправність усіх народів, конституція насправді запровадила поділ націй на панівні й поневолені. До останніх належали чехи, українці та словенці; панівними стали німці, поляки й італійці. Невдовзі після прийняття конституції поляки почали домагатися втілення своєї національної програми територіального федералізму. З цією метою у 1871 р. для Галичини створили окреме міністерство, що його очолив поляк І. Горохольський. Ішлося про відокремлення Галичини і надання їй зовні характеру суто польської провінції Австрійської держави. Цьому, безумовно, значною мірою сприяла так звана Галицька резолюція, прийнята Віднем у 1867 р., за якою поляки в Галичині набували особливого статусу.

Відтоді не лише політичні, а й культурні права українського населення, здобуті в революції 1848 р., послідовно нівелювали. В Австрії між українським народом і урядом стояла польська шляхта, а пізніше польське громадянство, яке й було головним ворогом політичних прав і свобод українства. Уряд відіграв роль своєрідного третейського судді, який то захищав права гнобителів, то лякав їх за допомогою гноблених. Проблему ускладнювала відсутність у системі політичних цінностей галицьких українців ідеї незалежної Української держави, яка з'явилася лише в останнє десятиріччя XIX ст. Правову платформу українського визвольного руху становили: національно-культурницька програма; ідея соборності українського народу; концепція незалежної держави.

Політичний гніт західних українців поєднувався з національним. Зокрема, хоча Галичину, передусім Східну, заселяли переважно українці, політична, економічна і культурна перевага цілком належала полякам. Австро-угорський уряд спирався в Галичині на польську аристократію, яка відігравала важливу роль. У її руках перебували всі місцеві адміністративні посади, суд і поліцейне управління. З цього приводу один польський автор відверто заявляв, що «Галичина лише формально вважалася австрійською провінцією, з австрійською конституцією, австрійськими законами, австрійським правосуддям та адміністрацією, насправді ж все управління краєм, здійснення правосуддя і представництво краю перейшли до рук шляхтичів, які, обійшовши конституційні закони, впровадили в Галичині порядки терору, хабарництва і прямого насильства» [15, с. 346].

З особливою рішучістю антиукраїнська політика здійснювалася в галузі освіти. Навчали у Львівському університеті, інших ВНЗ, професійно-технічних закладах Галичини польською мовою. Великої колонізації зазнали також середні школи, або гімназії. У 1914 р. у провінції налічувалося 96 польських і лише 6 українських гімназій, тобто по одній на кожні 42 тис. поляків і 520 тис. українців. У початкових школах польських класів було втричі більше, ніж українських [15].

Українці зазнавали дискримінації на всіх рівнях. Так, у 1907 р. польські культурні заклади отримали вдесятеро більше фінансову підтримку, ніж українські [15, с. 348]. Інвестиції направляли, звичайно, у західну, польську частину провінції. На кожному кроці українці натикалися не лише на байдужість, а й на активний опір уряду.

Місцеве населення регіону не мирилося зі своїм важким становищем, ведучи вперту боротьбу за кожен установа, кожен посаду, кожне призначення, по суті, за кожне українське слово. На кривду і визиск воно відповідало все активнішим спротивом. Істотну роль у численних акціях протесту відігравали українські політичні партії, різноманітні організації, у тому числі й молодіжні, громадські діячі.

Під могутнім натиском народних мас Австро-Угорщини, у тому числі й західноукраїнських земель, правлячі кола імперії Габсбургів змушені були швидше провести реформу виборчої системи до парламенту (рейхсрату). Відповідно до закону від 28 січня 1907 р. було впроваджене загальне виборче право, щоправда недосконале. Ліквідувавши в 1907 р. куріальну систему, уряд Австро-Угорщини зберіг низку цензів, що обмежували права простих трудівників. Новий виборчий закон не скасував старої системи дискримінації українського населення. Так, німці обирали одного депутата від 40 тис. осіб, а українці – від 102 тис. [15]. У рейхсраті та в місцевих сеймах продовжували домінувати австрійські, угорські, польські, румунські великі землевласники та підприємці, урядовці. Тому трударі Галичини протягом 1907–1914 рр. не припиняли боротьби за загальне виборче право до крайового сейму та органів місцевого самоврядування.

Яскравим виявом радикалізації національної боротьби українців стала справа польського графа Анджея Потоцького, натхненника та організатора антиукраїнської політики. Як намісник Галичини він мав широкі права, котрі давали йому змогу бути не стільки конституційним австрійським намісником, скільки самодержавцем краю. Зробивши Галичину своєю вотчиною, А. Потоцький привселюдно заявив, що тепер для українців влаштує друге Берестечко. Слово у графа не розходилося з ділом. Під час виборів до Галицького сейму 1908 р. у селі Коропець (нині Монастириського району Тернопільської області), від якого балотувався граф Казимир Бадені, було вбито селянина Марка Каганця. Перед тим він звинуватив претендента на депутатський мандат у виборчих махінаціях, зокрема у викраденні бюлетенів. На очах у всього села до М. Каганця підійшло троє австро-угорських жандармів і багнетами закололи його. «Це була остання крапля, – писав у ті дні Гнат Хоткевич, – котра переповнила чашу народного терпіння» [27].

Одним із виразників глибокого обурення широких верств українства нестерпною сваволею галицької адміністрації став 23-річний студент Львівського університету Мирослав Січинський. 12 квітня 1908 р. він трьома пострілами смертельно поранив мучителя українського народу Потоцького. Ця подія дала сильний поштовх антиукраїнським настроям. У Львові за абсолютного невтручання поліції відбулися українські погроми. Шалену антиукраїнську пропаганду почала польська преса.

Можна констатувати, що на початку XX ст. польсько-український конфлікт із боротьби між двома національними елітами, за словами Ореста Субтельного, виріс у конфронтацію між двома народами, що набирала загрозливих масштабів [22]. Радикалізація національного руху – як українського, так і польського – неминуче ставила на порядок денний питання: хто стане господарем у Східній Галичині? Доки питання влади не було остаточно вирішено – поляки робили все, щоб

там утриматися. З цією метою вони навіть порозумілися з росіянами. Польська адміністрація в Галичині мала підтримувати місцевих москвофілів, аби знищити український національний табір [6], діючи за принципом: «Пусьдїць Русїна на Русїна» [14]. Така ситуація змушувала українців зміцнюватися ідейно й організаційно, щоб належним чином протистояти польським зазіханням.

Отже, можна стверджувати, що перед Першою світовою війною галицькі українці завдяки широкій громадсько-політичній і культурній діяльності перетворилися на самосвідому національну спільноту, метою якої було самостійне політичне життя [3].

І ця спільнота була набагато викристалізованіша як нація порівняно з аморфністю тієї частини українців, що перебували в складі Російської імперії. Ця викристалізованість спостерігалася в діяльності керівництва ЗУНР порівняно з керівництвом Центральної Ради і Директорії. Ця національна ідентичність українців Західної України проявляє себе більшою мірою, ніж в інших регіонах України, а особливо на Сході і Півдні.

Безпрецедентна швидкість, з якою національна ідея оволоділа народами і завдяки якій вона стала на початку ХХ ст. безумовною нормою, була б неможлива без фундаментальних змін у народній свідомості в Новий час [1]. Спеціалісти в галузі національних відносин майже одностайні в розумінні природи цих змін. В умовах, коли у людей похитнулась віра в те, що «Святе Письмо відкриває... шлях до істини» і що ієрархія в суспільстві визначена наперед Богом, вони, будучи вирваними модернізацією із соціально-рольових осередків до індустріального станового суспільства, стикаються в новому для них світі з ідеєю нації, яка «хай буде вічно» [4].

Цій ідеї судилося стати для нового соціально дифузного, анонімного, атомізованого світу секулярною релігією. «Нація», яка за природою своєю є, як показав Б. Андерсон, «уявною спільнотою», вкорінюючись у масовій свідомості завдяки діяльності інтелектуалів, перетворювалась потім у фундамент соціокультурного зв'язку із групової інтеграції в реальну підставу продукування багаточисленних образів «Іншого» – етносів, культур, конфесій [2].

Український народ, наслідуючи ті самі принципи, що й інші європейські народи, завдяки модернізаційним процесам, у протистоянні з владою Російської й Австро-Угорської імперій як з «Іншими», створивши себе «уявною спільнотою» почав називатися на початку ХХ ст. українською нацією.

Бібліографічні посилання

1. Альтерматт У. Етнонаціоналізм в Європі / У. Альтерматт. – М., 2000.

2. **Андерсон Б.** Воображаемые сообщества. Размышления об истоках и распространении национализма / Б. Андерсон. – М., 2001.
3. **Бройн Дж.** Подходы к исследованию национализма. Нации и национализм / Дж. Бройн. – М., 2002.
4. **Буховец О. Г.** Социальные конфликты и крестьянская ментальность в Российской империи начала XX века. Новые материалы, методы, результаты / О. Г. Буховец. – М., 1996.
5. **Гаджиев К. С.** Национальная идентичность: концептуальный аспект / К. С. Гаджиев // *Вопр. философии*. – 2011. – № 10.
6. Гей, там на горі «Січ» іде... Пропам'ятна книга «Січей». – Вінніпег, 1985.
7. **Грицак Я.** Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX – XX століть / Я. Грицак. – К., 1998.
8. **Дашкевич Я.** Нація і утворення Київської Русі / Я. Дашкевич // *Формування української нації: історія та інтерпретації. Матеріали круглого столу істориків України*. – Л., 1995.
9. **Ісаєвич Я.** Етнічне коріння української нації / Я. Ісаєвич // *Формування української нації: історія та інтерпретації. Матеріали круглого столу істориків України*. – Л., 1995.
10. **Каппелер Андреас.** Мазепинцы, малороссы, хохлы: украинцы в этнической иерархии Российской империи / Андреас Каппелер // *Россия-Украина: история взаимоотношений* / Миллер А. И. (ред.). – М., 1997.
11. **Касьянов Г. В.** Теорії нації та націоналізму / Г. В. Касьянов. – К., 1999.
12. **Касьянов Г. В.** Теорії нації та націоналізму. Нарис 8 [Електронний ресурс] / Г. В. Касьянов. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/kasian/kas13.htm>
13. **Катков М. Н.** 1863 год. Собрание статей, по польскому вопросу, помещавшихся в Московских ведомостях, Русском Вестнике и Современной летописи / М. Н. Катков. – Вып. 1. – М., 1887.
14. **Лазарович М.** Національно-політична думка західних українців у другій половині XIX – на початку XX століття [Електронний ресурс] / М. Лазарович. – Режим доступу: <http://exlibris.org.ua/lazarovyc1/r01.html>
15. **Лановик Б.** Історія України: навч. посібник / Б. Лановик, М. Лазарович. – К., 2001.
16. **Ле Ридер Ж.** Венский модерн и кризис идентичности / Ж. Ридер Ле. – СПб., 2009. – С. 369.
17. **Лисяк-Рудницький І.** Формування українського народу й нації (методологічні завваги) / І. Лисяк-Рудницький // *Історичні есе*. – К., 1994. – Т. 1.
18. **Миллер А. И.** Империя Романовых и национализм / А. И. Миллер. – М., 2008.
19. **Миллер А. И.** Методологические проблемы изучения процессов формирования наций у восточных славян в поздний имперский период / А. И. Миллер // *Белоруссия и Украина. История и культура. Ежегодник*. – М., 2003.
20. **Миллер А. И.** Украинский вопрос в политике властей в русском общественном мнении (вторая половина XIX века) / А. И. Миллер. – М., 2000.
21. **Миллер А. И.** Формирование наций у восточных славян в XIX в. – проблема альтернативности и сравнительно-исторического контекста [Електронний ресурс] / А. И. Миллер. – Режим доступа: www.timeandspace.lviv.ua/miller45507
22. **Нагаєвський І.** Історія Української держави двадцятого століття / І. Нагаєвський. – К., 1993.
23. **Неменский О. Б.** Чтобы быть Руси без Руси. Украинство как национальный проект / О. Б. Неменский // *Вопр. национализма*. – 2011. – № 1. – Вып. 5.

24. **Пономарьов А.** Етнічність та етнічна історія України / А. Пономарьов. – К., 1996.
25. Российский государственный исторический архив. – Ф. 776, оп. 11, д. 61 а, л. 41 об.
26. **Смолій В.** Як і коли почала формуватися українська нація / В. Смолій, О. Гуржій. – К., 1998.
27. **Субтельний О.** Україна: історія / О. Субтельний. – К., 1991.
28. **Храмов А.** Национализм и модернизация [Электронный ресурс] / А. Храмов. – Режим доступа: <http://rodoslav.wordpress.com/>
29. **Шмитт К.** Понятие политического / К. Шмитт // Вопр. социологии. – 1992. – Т. 1. – № 1.
30. **Яковенко И. Г.** Украина и Россия: сюжеты соотнесенности / И. Г. Яковенко // Вест. Европы. – 2005. – №16.
31. **Buttle N.** Critical nationalism: a liberal prescription? / N. Buttle // Nations and Nationalism. – 2000. – № 1.
32. **Gellner E.** Nations and Nationalism / E. Gellner. – Oxford, 1983.
33. **Janowski M.** Wavering Friendship: liberal and national ideas in nineteenth century East-Central Europe / M. Janowski // Ab Imperio. – 2000. – № 3–4.
34. **John W.** Slocum. Who and When, Were the Inorodtsy? The Evolution of the Category of «Aliens» in Imperial Russia / W. John // The Russian Review, April 1998.
35. **Szporluk R.** Ukraine: From an Imperial Periphery to a Sovereign State / R. Szporluk // Daedalus, 1997. – Vol. 126. – № 3.

Надійшла до редколегії 15.06.2015

УДК 94(477.7) «1853»

В. М. Полторак

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ВІДОЗВИ ТАЄМНОГО КОМІТЕТУ УКРАЇНИ ТА БЕССАРАБІЇ 1853 р. ЯК ДЖЕРЕЛА ДО ІСТОРІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ

На основі публікації двох документів «Таємного комітету України та Бессарабії» від 16 вересня 1853 р. проаналізовано політичну думку польського еміграційного середовища, турецького уряду напередодні Кримської війни (1853–1856). Відзначено важливість даних джерел для визначення політичної програми Михайла Чайковського (Садик-паші). Також зазначено, що ці документи призвели до поглиблення розколу в середовищі польського еміграційного табору щодо українського питання.

Ключові слова: Михайло Чайковський, Мехмед Садик-паша, Таємний комітет України та Бессарабії, Кримська війна.